

СТИПЕНДІЇ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ПІДТРИМКИ СТУДЕНТІВ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ДЕРПТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

Наталія Соколова

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національного університету фізичного виховання і спорту України, Київ
E-mail: sokolik_n@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

Ігор Олексин

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національного університету фізичного виховання і спорту України, Київ
E-mail: igoroleks@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

У статті розкривається проблема становлення та розвитку порядку призначення стипендій студентам Дерптського університету впродовж ХІХ – початку ХХ ст. Визначено, що традиція матеріальної підтримки студентства в зазначеному закладі сягає ХVІІ ст., коли шведська влада намагалась залучити до навчання в Дерпті якомога більшу кількість молоді, надаючи їм можливість відвідувати безкоштовну їдальню. Влада Російської імперії також запровадила стипендії для здобувачів вищої освіти відновленого Дерптського університету. Відзначено, що студенти отримували як державні, так і приватні стипендії. Державні стипендіати зобов'язувались впродовж визначеного терміну (від півтора до шести років) відпрацювати на державній посаді. Молодь, яка мала грошові виплати із приватних фондів, таких зобов'язань не несла. З'ясовано, що з 1865 р. встановлено чітку регламентацію процедури виплати стипендій вихованцям університетів Російської імперії, а з 1868 р. – ці нововведення закріплено в нормативно-правових актах Дерптського університету. Окремо виплачувались кошти для студентів, котрі демонструють значні успіхи в навчанні та молоді, яка опинилась в скрутних матеріальних обставинах. На державні виплати мали право розраховувати лише студенти християнського віросповідання. На підставі аналізу щорічних звітів університету, встановлюється, що впродовж ХІХ – початку ХХ ст. сформувався вагомий приватний фонд для допомоги студентству (24 благодійники надали частину статків на підтримку талановитої молоді). Запроваджувались окремі вимоги для одержання кожної іменної стипендії. Автор прийшов до висновку, що через постійно зростаючу кількість здобувачів вищої освіти в Дерптському університеті, особливо вихідців із різночинців та селянства, наявність низки стипендій не дозволяла розв'язати проблему з бідністю студентів. Уряд Російської імперії не приділяв належної уваги вирішенню даної проблеми.

Ключові слова: стипендії, університет, студент, статут, матеріальна допомога.

Постановка проблеми. Спроби розв'язувати нагальні проблеми українських університетів повертають нас в історичне минуле, де прагнемо віднайти переваги та недоліки тогочасних систем вищої школи. Безумовно, на різних етапах розвитку університетської освіти сильні та слабкі сторони бачились по-різному. Однак, із впевненістю можна стверджувати, що традиція нагородження студентів стипендіями та надання їм матеріальної допомоги ніколи не втрачала своєї актуальності. Досвід Дерптського університету ХІХ – початку ХХ ст. щодо призначення і виплат студентських стипендій може зацікавити не лише істориків, а і стати корисним під час проведення стипендіальних реформ в Україні.

Мета статті полягає у вивченні порядку призначення стипендій студентам Дерптського університету впродовж ХІХ – початку ХХ ст.; визначенні особливостей отримання державних та приватних грошових винагород.

Завданнями статті є дослідження нормативно-правової бази, що встановлює процедури призначення

стипендій та порядку їх зміни урядом впродовж вказаного періоду; визначення розміру виплат та кількості студентів, котрі одержали стипендії; вивчення основних вимог до претендентів та зобов'язань, що накладались на стипендіатів.

Стан вивчення проблеми. В українській історіографії відсутні спеціальні дослідження, присвячені процедурі призначення стипендій студентам Дерптського університету впродовж ХІХ – початку ХХ ст. На особливостях студентської субкультури наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. на теренах Російської імперії зацентрував увагу харківський історик І. Посохов [Посохов, 2006; Посохов, 2013]. Проблеми функціонування української громади в стінах Дерптського університету висвітлюється в статтях О. Купчика та С. Ісакова [Купчик, 2023; Ісаков, 2005]. Особливості фахової підготовки студентів Дерптського університету розглянуто в роботах Н. Соколової [Соколова, 2017; Соколова, 2018].

Виклад основного матеріалу. Дерптський (з 1893 р. Юр'євський), нині Тартуський університет

(Естонія) – один з найстаріших вищих навчальних закладів Східної Європи та найстаріший на території Шведського королівства у склад якого до початку XVIII ст. входили землі нинішньої Естонії. Заснований шведським королем Карлом Густавом II Адольфом в 1632 р., заклад припинив свою роботу в період Північної війни (1700 – 1721 рр.) з Московським царством. Майже століття жителі окупованої росіянами новоствореної Ліфляндської губернії змушені були здобувати вищу освіту за кордоном, надаючи перевагу німецьким університетам. Лише в 1802 р. за наказом імператора Олександра I, з метою виховання відданої царському режиму остзейської еліти, відновлено роботу єдиного в імперії німецькомовного вищого навчального закладу. Дерпт перетворився на студентське місто не випадково. Він знаходився досить близько до столиці – Санкт-Петербургу, розміщений на перетині трьох губерній, із гарними кліматичними умовами та невисокими цінами на харчові продукти.

Новостворений університет намагався зберегти свої історичні традиції. Європейське минуле закладу і спроби порозумітися з місцевою шляхтою змусили владу надати вищій школі Дерпту право на широку автономію, що передбачала самостійне вирішення внутрішніх справ, власну адміністрацію та суд, цензуру [Сборник, 1864, с. 125–126]. Студентам дозволили організовувати корпорації за територіальним принципом і продовжили багаторічну традицію матеріальної підтримки юнацтва з боку влади та університетської адміністрації. Стипендіальний фонд університету було сформовано ще в XVII ст., коли на території Ліфляндії велися московсько-шведські війни. З метою залучити до навчання якомога більшу кількість молоді, влада запровадила пільги та стипендії. Студенти отримали право безкоштовно користуватися їдальнею. Слід зазначити, що меню їдальні не завжди припадало до вподоби юнакам, які неодноразово скаржились ректору щодо недотримання санітарно-гігієнічних та морально-етичних норм персоналом і брудні приміщення [Путеводитель, 1904, с. 13].

З моменту відновлення роботи закладу в 1802 р., запроваджено грошові виплати студентам. Варто зазначити, що стипендії, які отримували студенти Дерптського університету впродовж XIX – початку XX ст., слід ділити на державні та приватні. Отримувачі державних коштів у переважній більшості мали обов'язок відпрацювання певного терміну на державній службі за направленням. Стипендіати, які одержували виплати з іменних фондів, подібних зобов'язань не несли.

Перший Статут Дерптського університету від 18 травня 1803 р. передбачив низку стипендій для незаможних студентів. Обдаровані здобувачі могли розраховувати на приватні стипендії, започатковані графинею Лесток, що формувалась внаслідок відсотків із фонду номіналом 15 тисяч карбованців та графом Сіверсом (16 тисяч карбованців) [Сборник, 1864, с. 155]. З фондів університету виділялись 5 тисяч карбованців на утримання 4 студентів шляхетного походження, які продемонстрували «здібності, старанність і доброзичливість». Перевага у

присудженні стипендії надавалась вихованцям загального Учительського Інституту, що діяв при філософському факультеті. Додатково університетська адміністрація виділяла кошти на 12 стипендій (одна в розмірі 250 карбованців; дві – 200; чотири – 150; 5 – 100 карбованців). Як виключення, деякі студенти могли скористатись правом отримувати одночасно декілька виплат або, навпаки, стипендія ділилась на декілька частин [Сборник, 1864, с. 156]. Претендувати на грошову винагороду юнаки могли лише через пів року після початку занять за умови належної поведінки та доведених фактів скрутного матеріального становища (надавалась довідка від пастора та шкільного вчителя). В разі подачі неправдивих даних, студент позбавлявся права отримувати кошти від університету впродовж року [Сборник, 1864, с. 156–157]. Варто зазначити, що в перші роки функціонування університету вагома кількість студентів могла скористатись правом отримати стипендії, адже в 1802 р. кількість здобувачів становила 46 осіб, наступного року – 95 [Статистические, 1902, с. 4]. В наступні роки, коли кількісні показники зросли (з 1810 р. – більше 200 осіб; з 1821 р. – більше 300; 1827 р. – в межах 500–600 студентів; з 1871 р. – більше 700; з 1879 р. – в межах 1000–1900 чол.), на матеріальну підтримку могли розраховувати як студенти, які демонстрували успіхи у навчанні, так і ті, котрі мали фінансові труднощі, що підкріплювалось документально [Статистические, 1902, с. 4–8].

Згідно 139 параграфу Статуту Дерптського університету від 1820 р. збільшено суми 12 стипендій для студентів університету. Тепер молодь могла розраховувати на виплати в розмірі: 1 стипендія – 500 карбованців; 2 – 400; 4 – 300; 5 – 200 карбованців [Устав, 1820, с. 78]. Для стипендіатів додатково ввели піврічні іспити у лекторів, які стали важливою умовою для подальшого отримання фінансової підтримки [Устав, 1820, с. 80].

«Правила для навчання в Дерптському університеті» (1838 р.) передбачили запровадження матеріального утримання частини вихованців окремих підрозділів закладу, а саме: Богословської семінарії, Медичного інституту та Філологічно-педагогічної семінарії. В університеті впроваджено інститут казеннокоштных студентів, який існував в усіх інших вищих навчальних закладах Російської імперії. Молоді люди за наявності довідки про нестачу коштів на власне утримання могли претендувати на наступні річні стипендії: Богословської семінарії – 200 карбованців сріблом; Медичного інституту – 750 карбованців асигнаціями; Філологічно-педагогічної семінарії – 400 карбованців асигнаціями [Правила, 1838, с. 16]. Отримав допомогу, вони брали на себе зобов'язання відпрацювання певних строків на посадах у державних установах. Так, випускники Богословської семінарії повинні після закінчення навчання пропрацювати 4 роки в одному з протестантських приходів імперії; колишні вихованці Медичного інституту мали відслужити 6 років на посаді лікаря на військовій чи громадянській службі. 6 років слід було учителювати у казенних закладах колишнім студентам Філологічно-педагогічної семі-

нарії [Правила, 1838, с. 16].

Уряд виділив додаткові кошти у розмірі 3500 карбованців на утримання незаможних студентів, котрі набувають спеціальність, яку не можна отримати в одному з університетських освітніх підрозділів, таких як Богословська семінарія, Медичний інститут, Філологічно-педагогічна семінарія. Розмір допомоги не міг перевищувати 500 карбованців на рік [Правила, 1838, с. 17]. Всі студенти, які отримують грошові виплати на власне утримання обов'язково повинні успішно складати піврічні іспити. На відміну від казеннокоштных студентів, від цих стипендіатів не вимагалось відробітку на державній службі після закінчення навчання.

В 1838 р. в Дерптському університеті збільшилась кількість іменних стипендій на які могли розраховувати всі студенти, котрі демонструють успіхи в навчанні та не мають достатньо грошей на забезпечення побутових потреб. Окрім, стипендій графині Лесток та графа Я. Сіверса, молодь могла претендувати на 200 карбованців іменної стипендії професора Клосіуса; 100 альбертусталерів (срібна нідерландська монета вагою 24,65 г чистого срібла) професора Швешуха; 500 карбованців сріблом асесора фон Вільбуа [Правила, 1838, с. 18].

Університетський Статут 1865 р. вже не передбачив окремих параграфів стосовно розмірів стипендій та їх кількості. Параграфи 64–66 лише гарантують кращим студентам стипендії та грошову допомогу [Устав, 1865, с. 20–21]. Це пояснюється тим, що 30 червня 1865 р. віцедиректор Міністерства народної освіти Н. Гірт затвердив положення про стипендії окремо для кожного факультету Дерптського університету. Їх кількість зросла.

На богословському факультеті, де в цей час навчалось 80 студентів, 12 осіб, здобували право отримувати стипендії в розмірі 300 карбованців впродовж 3-х років. Кандидатури двох вихованців, які мали розпочати пастирську кар'єру в фінських приходах Інгерманландії, визначались Санкт-Петербурзькою Євангелічно-лютеранською концесією. До претендентів висувались досить високі вимоги, а саме: знання фінської мови; не менше однорічного терміну навчання на факультеті; складання екзамену з вітхо- чи новозавітної екзегетики; успішна здача семестрових іспитів; достойна поведінка здобувачів, що не суперечить загальноприйнятим морально-етичним нормам; відсутність фізичних вад [Правила, 1869, с. 27].

Інші 10 стипендіатів готувались до пастирського служіння в німецьких приходах внутрішніх губерній Російської імперії (територія сучасної Білорусі, України, країн Балтії). Саме Рада богословського факультету затверджувала кандидатури студентів, які могли отримувати грошову допомогу в розмірі 300 карбованців впродовж 4-х років навчання. Важливо зазначити, що з вимог до претендентів на отримання допомоги зникла необхідність надавати довідку про скрутний матеріальний стан. Натомість юнак мав демонструвати моральну поведінку, успіхи в навчанні, заборонявся пропуск лекцій без поважної причини; брав зобов'язання вчасно скласти іспити на отримання наукового ступеня [Правила, 1869, с. 27–28].

В «Положенні про стипендії» закріплено правило про повернення усіх коштів, які отримав стипендіат в разі його виключення з університету без поважної причини. За наявності довідки від лікаря про незадовільний стан здоров'я вихованця, гроші не повертались. Студенти, котрі добровільно відрахувались із закладу, мали можливість або компенсувати всі витрати, або знайти на своє місце особу, чия кандидатура мала бути затвердженою Радою факультету, і який брав на себе всі зобов'язання свого попередника [Правила, 1869, с. 28–29]. Це правило розповсюджувалось на стипендіатів всіх факультетів Дерптського університету.

Юридичний факультет, який надавав освіту в середньому 200 студентам, гарантував отримання лише однієї стипендії в розмірі 300 карбованців вихованцем, котрий навчався в університеті не менше 2-х років, успішно складав семестрові екзамени та брав активну участь у практикумі. Роботою стипендіата керував один з професорів факультету [Правила, 1869, с. 30].

На медичному факультеті, де кількість студентів в 90-х рр. XIX ст. досягала 1000 осіб, 20 юнаків мали змогу отримувати стипендію впродовж 4-х років. Матеріальна допомога призначалась Радою факультету виключно підданим Російської імперії, які не мали проблем зі здоров'ям чи фізичних вад, за наявності свідоцтва від проректора про відданість справі та проходженні одного з екзаменів для отримання вченого ступеня. Розмір стипендії, як і на інших факультетах Дерптського університету, становив 300 карбованців. Однак, на відміну від вихованців інших факультетів, слухачі-стипендіати медичного факультету отримували додаткові пільги та винагороди: розмір грошової допомоги міг зрости до 1200 карбованців за умови дострокового отримання звання лікаря; звільнення від внесення платні за слухання лекцій та на господарські потреби закладу; випускникам додатково виділялось 100 карбованців на екіпіровку та купівлю книг; кишеньковий набір лікарських інструментів та кошти на дорогу від Дерпту до місця майбутньої служби [Правила, 1869, с. 31].

Проте, стипендіати медичного факультету, на відміну від студентів інших підрозділів університету, надавали обіцянку відслужити 6 років після закінчення закладу на державній посаді [Правила, 1869, с. 32].

На історико-філологічному факультеті, де на момент затвердження «Положення про стипендії» навчалось 60 осіб, передбачалась виплата 6 стипендій в розмірі 300 карбованців впродовж 3-х років. До стипендіатів висувались аналогічні вимоги, що і до студентів юридичного факультету [Правила, 1869, с. 34].

Фізико-математичний факультет, де в 1865 р. освіту отримувало 69 осіб, призначав 1 стипендію для студента, котрий 2 роки навчався на факультеті й демонстрував значні успіхи в навчанні та під час складання екзаменів [Правила, 1869, с. 35].

Оскільки, з 1865 р. стипендії призначались виключно студентам, котрі демонстрували високі досягнення в навчанні, попечителем навчального округу графом О. Кейзерлінгом в грудні 1868 р. затверджено «Правила про видачу матеріальної

допомоги студентам на основі § 66 Статуту Дерптського університету» для надання фінансової підтримки незаможним студентам. Для цих потреб виділялось 1200 карбованців (600 – зі штатного кошторису, 100 – від попечителя, 500 – від університету) [Правила, 1869, с. 35]. Стипендії призначались Правлінням університету за наявності спеціального звернення від факультетів. Розглядалися справи здобувачів, які надали Раді факультету необхідні документи, що свідчили про скрутне матеріальне становище останніх, і продемонстрували успіхи у навчанні. Молодь, котра вже отримувала хоча б одну зі стипендій, позбавлялась права на одержання грошової допомоги через бідність [Правила, 1869, с. 36]. Згідно з твердженнями професора Є. Петухова, матеріальна допомога завжди видавалась студентам невеликими частинами впродовж строку її призначення [Петухов, 1902, с. 149].

«Правила для студентів і сторонніх слухачів імператорських російських університетів» від 16 травня 1885 р. більш чітко регламентували процедуру призначення стипендій для незабезпечених студентів. Саме на основі даного документу в 1893 р. затверджено нові «Правила для студентів та сторонніх слухачів імператорського Дерптського університету». Згідно «Правил», стипендії призначаються Правлінням університету, остаточний список стипендіатів затверджував попечитель навчального округу. Прийнята процедура вимагала від студентів на початку кожного семестру, 1 вересня та 20 січня, подання на ім'я ректора пакета документів, що свідчив про скрутне матеріальне становище юнака та досягнення під час навчання (свідчення про успішне складання семестрових екзаменів та науковий твір за наявності). Після обговорення кандидатур, Рада факультету ухвалила список претендентів, який і розглядається Правлінням університету. Ще одним нововведенням є затвердження чіткого терміну, впродовж якого виплачувались кошти – 1 рік. За умов належної поведінки та виконання навчального плану студентом, виплату стипендії продовжували ще на один рік.

Стипендії, що сплачувались не з фондів університету, а з державної скарбниці, дозволено отримувати виключно здобувачам вищої освіти християнського віросповідання. Державний стипендіат зобов'язувався після закінчення навчання впродовж півтора року перебувати на державній службі за призначенням уряду. Уникнути відпрацювання можна було у двох випадках: в разі важкої хвороби чи повернення суми коштів рівнозначній отримуваній стипендії [Правила, 1893, с. 44–47].

«Правила» чітко не визначили розмір державної стипендії. В середньому студенти отримували від 125 до 250 карбованців. Часто призначались виплати у розмірі від 10 до 30 карбованців, які не накладали на студентів жодних зобов'язань [Путеводитель, 1904, с. 109].

На початку XX ст., коли кількість студентів Юр'євського (колишнього Дерптського) університету збільшилась майже до 2000 осіб, зросла і чисельність стипендіатів. Так, в 1912 р. 6 студентів богословського факультету отримували державні виплати в розмірі 200 та 300 карбованців на загальну суму 1400

карбованців. На юридичному факультеті вже 12 осіб удостоїлися державної винагороди, серед яких 2 здобувачам виплатили 62 карбованці 50 копійок; 3 – 250 карбованців, іншим – 125. 21 студент медичного факультету стали лауреатами державних нагород на суму 5079 карбованців 16 копійок. Мінімальний розмір виплат становив 104 карбованці 16 копійок, максимальний – 300 карбованців. 32 студенти історико-філологічного факультету були нагороджені стипендіями загальною сумою 4374 карбованці 97 копійок, де 2 особи отримали мінімальні 20 карбованців 84 копійки, 7 – 250 карбованців максимальних виплат. Студенти фізико-математичного факультету – 13 чоловік розділили між собою 2416 карбованців 65 копійок [Отчет, 1913, с. 67–69].

Окрім державних стипендій, студенти могли претендувати на отримання 24 грошових винагород із приватних фондів. Загальна сума цих виплат на 1900 р. становила 8481 карбованець [Путеводитель, 1904, с. 109]. З фонду графа Я. Сіверса виплачувалось 4 стипендії: 2 по 500 карбованців нащадкам родини, 2 в сумі 57 карбованців 14 копійок талановитим студентам богословського чи медичного факультетів [Отчет, 1914, с. 84].

Студенти богословського факультету отримували стипендії єпископа Ульмана, кількість яких визначалась Радою факультету. Здобувачі медичного факультету, які опинились в скрутному матеріальному становищі, мали змогу претендувати на стипендію таємного радника К. Розенбергера в розмірі 309 карбованців 20 копійок. 300 карбованців виплачувалось з фонду О. Берте вихованцю богословського факультету за успіхи в навчанні [Отчет, 1914, с. 84].

Студенти всіх факультетів нагороджувались стипендією К. Бекмана (190 карбованців), але перевага в отриманні нагороди надавалась родичам померлого. Така ж перевага у родинних зв'язках із дійсним статським радником Ф. Міквіцем дозволяла отримати грошову допомогу (320 карбованців) студентам богословського факультету. Дві стипендії провізора К. Мюллера у розмірі 380 карбованців розподілялись між студентами-фармацевтами медичного факультету. Стипендію ризького купця П. Попова (228 карбованців) могли отримати студенти купецького стану, латиського походження, вихідці з Риги, які планували повернутися в рідне місто після закінчення навчання в Дерпті. Винагорода з фонду таємного радника М. Кристофарі (300 карбованців) очікувала на нащадків лікаря К. Ватсона та родини Созі, за умов відсутності таких, стипендія тимчасово призначалась бідним студентам за гарну поведінку та високі досягнення у навчанні. Нужденні студенти могли подати документи на отримання винагороди від лікаря Ф. Зігеля у розмірі 300 карбованців. Студенти медичного факультету мали змогу розраховувати на стипендію (228 карбованців) лікаря Г. Циммермана. Дві стипендії асесора Е. фон-Вульфа-Роннебурга (232 карбованці) розподілялись між студентами шляхетного походження юридичного факультету, вихідців з Ліфляндської губернії. За умов відсутності таких, гроші могли дістатися ліфляндцю з іншого стану. Студент богословського факультету лютеранського віросповідання міг розраховувати на стипендію

відставного штабскапітана артилерії І. фон Штапельберга (122 карбованці). Для здобувачів медичного факультету російського походження та православної віри дійсний таємний радник М. Козлов заснував стипендію у розмірі 228 карбованців [Отчет, 1914, с. 85].

Лікар Ф. фон Дрейер заповів виплачувати 382 карбованці одному із членів студентської корпорації «Лівонія», а за умови розпуску останньої, одному з нужденних студентів німецького походження з Прибалтійських губерній. Дві стипендії відставного колезького радника С. Креславського по 190 карбованців могли отримати студенти-фармацевти. Нужденні студенти-рижани мали змогу претендувати на виплати у розмірі 250 карбованців від колезького радника Ф. фон Зецена. Виплати (380 карбованців) від дійсного статського радника І. Досса призначались юнакам, які активно займалися вивченням політичної економії чи фінансів. Другокурсники медичного факультету із бідних родин мали змогу претендувати на грошову допомогу (304 карбованці) від Д. Шеляря.

Однією з найпрестижніших нагород (471 карбованець 20 копійок) вважалась стипендія лікаря В. Грубера та його дружини А. Грубер, що виплачувалась студенту медичного факультету. Перевага надавалась молоді, яка вивчала анатомію та змогла скласти лікарський чи напівлікарський екзамen в університеті. Також, студенти-медики мали можливість претендувати на стипендію (228 карбованців) таємного радника І. Бертенсона.

Нужденним студентам виплачувались 4 стипендії з фонду С. фон Вільбоа. Талановиті і малозабезпечені молоді надавалась грошова допомога (2 стипендії по 250 карбованців) від А. фон Перейри. Відставний штабскапітан І. Костемеровський заповів університету грошовий депозит в розмірі 100 карбованців [Отчет, 1914, с. 86].

З метою підтримки університетської молоді в 1894 р. відкрито «Товариство для допомоги нужденним студентам». Згідно зі статутом, затвердженим 24 березня, Товариство мало на меті надавати малозабезпеченим особам одночасні або постійні грошові виплати у вигляді безвідсоткових кредитів; допомагати у пошуках додаткового заробітку; вживати заходів для здешевлення життя студентства [Устав, 1894, с. 1]. Членами Товариства могли стати як співробітники університету, так і всі охочі, окрім учнів, військових та осіб з обмеженими правами у судовому порядку. Всіх учасників зобов'язали вносити грошові внески у сумі 5 карбованців на рік або одноразової суми в 100 карбованців. Товариство планувало існувати коштом членських та благодійних внесків, проведення публічних лекцій, концертів та інших заходів [Устав, 1894, с. 2–3].

Товариство відкрило власну їдальню в будівлі студентського гуртожитку в Домберзі. Так, в 1900 р. студентів забезпечено 30000 дешевих обідів, з них понад 1000 безкоштовно. 141 студент зміг скористатись правом на отримання безвідсоткового кредиту на суму в 2691 карбованець 51 копійка. Борг вихованців перед Товариством склав 9760 карбованців [Краткий, 1901, с. 25]. Така допомога особливо була важлива для студентів інших губерній, які знаходились

далеко від батьків. Також, варто зазначити, що лави студентів все більше поповнювали вихідці з непривілейованих станів, що означало зростання кількості осіб, які страждали від матеріальної скрути. Так, в 1901 р. в університеті навчалось 247 осіб дітей міщан та різночинців, 167 – селян. Загальна кількість студентів становила 1876 чоловік [Статистические, 1902, с. 8; 23]. Тим паче, що вартість навчання і проживання в Дерпті була досить високою. Кожний здобувач мав вносити раз на півріччя внесок на користь університету у розмірі 25 карбованців. Вартість недільного курсу лекцій становив 1 карбованець (окремо за кожну дисципліну). Додатково оплачувались практичні заняття. Так, студенти, які працювали в хімічній лабораторії сплачували 5 карбованців кожні пів року. Кількість студентів, які звільнялись від сплати за прослуховування лекцій не могла перевищувати 15% [Правила, 1900, с. 10–14]. Вартість проживання в гуртожитку становила від 8 до 12 карбованців щомісяця [Путеводитель, 1904, с. 110]. А ще потрібні були гроші на харчування, одяг, побутові потреби.

Статути всіх університетів Російської імперії передбачали проведення конкурсу наукових робіт студентів, що нагороджувались золотими та срібними медалями. Щорічно факультети оголошували теми майбутніх досліджень з різних сфер науки. За сторічний період існування закладу 529 осіб отримали медалі, з них 339 – золоті, 190 – срібні [Соколова, 2017, с. 106]. В Дерптському університеті окрім вручення нагород, передбачались і грошові виплати. Так, в 1802 р. переможці отримували 100 карбованців, з 1820 р. сума премії збільшилась вдвічі [Соколова, 2017, с. 106]. Згодом, грошові виплати були замінені на золоті медалі коштом колишнього попечителя Дерптського навчального округу Є. фон Брадке та колезького радника С. Креславського для авторів найкращих наукових творів, лауреатів, які удостоїлись золотих нагород [Отчет, 1914, с. 91–92]. Видача даних відзнак мала сприяти не лише поліпшенню фахової підготовки студентів, а і вирішенню матеріальних проблем найталановитішої молоді.

Слід зазначити, що попри наявність значного капіталу в стипендіальному фонді університету, проблему матеріального забезпечення студентів не вирішено. Висока вартість навчання (близько 200 карбованців), додаткові витрати на облаштування побуту, товари першої необхідності змушували студентську молодь шукати інші джерела прибутку, а не зосереджувати увагу на навчанні. На жаль, влада не поспішала виправляти становище, яке погіршилось із початком Першої світової війни.

Висновки. Отже, в Дерптському університеті вже у XVII ст. існувала традиція виплати студентських стипендій, продовжена на початку XIX ст. із моменту відновлення роботи закладу. Порядок призначення стипендій регламентувався низкою нормативно-правових документів, а саме: Статутами Дерптського (згодом Юр'євського) університету 1803, 1820, 1865 рр.; «Правилами для навчання в Дерптському університеті» 1838, 1869 рр.; «Положенням про стипендії» 1865 р. та положеннями, встановленими благодійниками, які виділили кошти для сплати

приватних стипендій.

Молодь мала можливість, за умови виконання певних вимог, встановлених нормативними актами університету, претендувати на стипендії з державних коштів та приватних фондів. Кількість державних стипендій постійно збільшувалась. Якщо в 1820 р. кошти виплачувались 12 особам, то в 1865 р. кількість стипендіатів зросла до 40 чоловік. В 1912 р. 84 студенти отримували гроші від держави. Розмір державних стипендій в середньому становив від 100 до 250 карбованців. З приватних фондів виплачувалось 24 стипендії у розмірі від 122 до 471 карбованця. Слід підкреслити, що за умови отримання грошової допомоги від держави, на студентів накладалось

зобов'язання дотримуватись порядку і процедури розподілення на державну службу, на строк від півтора до шести років.

На жаль, високий кількісний показник студентів (з кінця XIX ст. їх кількість в середньому становила близько 1500 осіб) не дозволяв реально вирішити проблему скрутного становища значної кількості вихованців Дерптського університету.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей функціонування інституту казеннокоштных студентів в Дерптському університеті, котрі, на відміну від студентів-стипендіатів, перебували на повному державному утриманні.

Список використаних джерел

- Ісаков, С. Г., 2005. Українські студенти в Тартуському університеті XIX – початок XX ст., *Український історичний журнал*, № 1, с. 70–82.
- Краткий отчет Императорского Юрьевского университета за 1900 год, 1901, Юрьев, 26 с.
- Купчик, О., 2023. Діяльність студентів-українців у Дерптському університеті на початку XX ст. (за матеріалами газети «Рада»), *Європейські історичні студії*, № 25, с. 38–48. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.3>
- Отчет о состоянии и деятельности Императорского Юрьевского университета за 1912 год*, 1913, Юрьев, 201 с.
- Отчет о состоянии и деятельности Императорского Юрьевского университета за 1913 год*, 1914, Юрьев, 267 с.
- Петухов, Е. В., 1902. *Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802 – 1902)*, Юрьев, Т. 2, 211 с.
- Посохов, С. І., 2006. *Образы университетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття в публіцистиці та історіографії*, Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 368 с.
- Посохов, І. С., 2013. *Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*, Х.: Раритети України, 275 с.
- Правила для учащихся в Дерптском университете*, 1838, Дерпт, 43 с.
- Правила для студентов Императорского Дерптского университета*, 1869, Дерпт, 73 с.
- Правила для студентов и посторонних слушателей Императорского Дерптского университета*, 1893. *Ученые записки Императорского Юрьевского университета*, № 1, с. 21–51.
- Правила для студентов и посторонних слушателей Императорского Юрьевского университета*, 1900, Юрьев, 32 с.
- Путеводитель и справочная книжка по Юрьеву и Юрьевскому университету*, 1904, Юрьев, 274 с.
- Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*, 1864, Т. 1. Царствование императора Александра І, СПб.: Тип. им. Академии наук, с. 125–186.
- Соколова, Н., 2018. Фахова підготовка студентів у Дерптському університеті (1803 – 1917 рр.), *Часопис української історії*, Вип. 37, с. 102–109.
- Соколова, Н., 2017. Медальні роботи студентів історико-філологічного факультету імператорського Дерптського університету (1803 – 1917 рр.), *Часопис української історії*, Вип. 36, с. 105–112.
- Статистические таблицы и личные списки по Императорскому Юрьевскому, бывшему Дерптскому, университету (1802 – 1901)*, 1902, Юрьев, 40 с.
- Устав Императорского Дерптского университета*, 1820, Дерпт, 137 с.
- Устав Императорского Дерптского университета*, 1865 года, 1865, СПб., 31 с.
- Устав Общества для пособия нуждающимся студентам Императорского Юрьевского университета*, 1894, Юрьев, 8 с.

References

- Isakov, S., 2005. Ukrainski studenty v Tartuskomu universyteti XIX – pochatok XX st. [Ukrainian students at the University of Tartu in the nineteenth and early twentieth centuries], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 1, s. 70–82 (in Ukrainian).
- Kratkyi otchet Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta za 1900 hod [Brief Report of the Imperial University of Yuryev for 1900.], 1901, Yurev, 26 s. (in Russian).
- Kupchik, O., 2023. Diialnist studentiv-ukraintiv u Derptskomu universyteti na pochatku KhKh st. (za materialamy hazety «Rada») [Activity of Ukrainian students at the University of Derpth in the early twentieth century (based on the materials of the newspaper «Rada»)], *Yevropeyski istorychni studii*, № 25, s. 38–48 (in Ukrainian).
- Отчет о состоiаннy y deiatelnosty Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta za 1912 hod [Report on the state and activities of the Imperial University of Yuryev for 1912], 1913, Yurev, 201 s. (in Russian).
- Отчет о состоiаннy y deiatelnosty Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta za 1913 hod [Report on the state and activities of the Imperial University of Yuryev for 1913], 1914, Yurev, 267 s. (in Russian).
- Petukhov, E., 1902. *Ymperatorskyi Yurevskiy, bivshyi Derptskiy, unyversytet za sto let eho sushchesstvovaniya (1802 – 1902)* [Imperial Yuryevsky, formerly Derptsk, University for one hundred years of its existence (1802 – 1902)], Yurev, T. 2, 211 s. (in Russian).
- Posokhov, I., 2013. *Studentstvo universytetiv Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury* [Students of the Universities of the Russian Empire of the XIX – early XX centuries: formation and evolution of subculture], Kharkiv, 275 s. (in Ukrainian).
- Posokhov, I., 2010. *Studenty universytetiv Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX st. i mistseve suspilstvo* [Students of the Universities of the Russian Empire of the XIX – early XX centuries and the local society.], *Istorychnyi arkhiv*, № 5, s. 38–43 (in Ukrainian).
- Pravyla dlia uchashchykhsia v Derpskom unyversytete [Rules for students at the University of Dorpat], 1838, Derpt, 43 s. (in

Russian).

Pravyla dlia studentov Ymperatorskoho Derptskoho unyversyteta [Rules for Students of the Imperial University of Dorpat], 1869, Derpt, 73 s. (in Russian).

Pravyla dlia studentov y postoronnykh slushatelei Ymperatorskoho Derptskoho unyversyteta [Rules for students and outsiders of the Imperial University of Dorpat], *Uchenie zapysky Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta*, 1893, № 1, s. 21–51. (in Russian).

Pravyla dlia studentov y postoronnykh slushatelei Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta [Rules for Students and Outside Listeners of the Imperial University of Yuryev], 1900, Yurev, 32 s. (in Russian).

Putevodytel y spravochnaia knyzhka po Yurevu y Yurevskomu unyversytetu [Guidebook and reference book on Yuriev and Yuriev University], 1904, Yurev, 274 s. (in Russian).

Sbornyk postanovlenyi po Mynysterstvu narodnoho prosveshcheniya [Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], 1864, T. 1. Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra I. SPb.: Typ. ym. Akademyy nauk, s. 125–186. (in Russian).

Sokolova, N., 2018. Fakhova pidhotovka studentiv u Derptskomu unyversyteti (1803 – 1917 rr.) [Professional training of students at the University of Derpt (1803 – 1917)], *Chasopys ukrainskoi istorii*, № 37, s. 102–109 (in Ukrainian).

Sokolova, N., 2017. Medalni roboty studentiv istoriko-filolohichnoho fakultetu imperatorskoho Derptskoho unyversytetu (1803 – 1917 rr.). [Medal Works of Students of the Faculty of History and Philology of the Imperial University of Derpt (1803 – 1917)], *Chasopys ukrainskoi istorii*, № 36, s. 105–112 (in Ukrainian).

Statystycheskye tablytsi y lychnie spysky po Ymperatorskomu Yurevskomu, bivshemu Derptskomu, unyversytetu (1802 – 1901) [Statistical tables and personal lists of the Imperial University of Yuryev, formerly Derpt University (1802 – 1901)], 1902, Yurev, 40 s. (in Russian).

Ustav Ymperatorskoho Derptskoho unyversyteta [Statutes of the Imperial University of Dorpat], 1820, Derpt, 137 s. (in Russian).

Ustav Ymperatorskoho Derptskoho unyversyteta 1865 hoda [Statutes of the Imperial University of Dorpat in 1865], 1865, Spb., 31 s. (in Russian).

Ustav Obshchestva dlia posobyia nuzhdaiushchymisia studentam Ymperatorskoho Yurevskoho unyversyteta [Charter of the Society for the Benefit of Needy Students of the Imperial University of Yuryev], 1894, Yurev, 8 s. (in Russian).

Nataliia Sokolova

PhD in History, Associate Professor,

Associate Professor of Social and Humanitarian Disciplines Department, National University of Ukraineon Physical Education and Sport, Kyiv

Igor Oleksyn

PhD of Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor of Social and Humanitarian Disciplines Department, National University of Ukraineon Physical Education and Sport, Kyiv

SCHOLARSHIPS AS THE MAIN FORM OF STUDENT SUPPORT IN THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES (ON THE EXAMPLE OF THE UNIVERSITY OF DERPHTH)

The article deals with the issue of formation and development of the procedure for awarding scholarships to students of the University of Derpth during the nineteenth and early twentieth centuries. It is determined that the tradition of financial support for students at this institution dates back to the seventeenth century, when the Swedish authorities tried to attract as many young people as possible to study in Derpth by providing them with the opportunity to attend a free canteen. The authorities of the Russian Empire also introduced scholarships for students of the restored University of Derpth. It is noted that students received both state and private scholarships. State scholarship holders were obliged to work in a public office for a specified period (from one and a half to six years). Young people who received cash payments from private funds were not obliged to do so. It has been found that since 1865, a clear regulation of the procedure for paying scholarships to students of universities of the Russian Empire was established, and since 1868 - for the University of Derpent. Separate funds were paid for students who demonstrated significant academic success and young people in difficult financial circumstances. Only students of the Christian religion were eligible for state payments. Based on the analysis of the university's annual reports, it is established that in the nineteenth and early twentieth centuries a significant private fund was formed to help students (24 benefactors provided part of their wealth to support talented young people). Separate requirements were introduced for each scholarship. The author concludes that due to the constantly growing number of higher education students at the University of Derpent, especially those from the different classes and peasantry, the availability of a number of scholarships did not solve the problem of student poverty. The government of the Russian Empire did not pay due attention to solving this problem.

Keywords: scholarships, university, student, statute, financial aid.

Надійшла до редакції / Received: 24.02.2025

Схвалено до друку / Accepted: 16.03.2025